

دانشگاه بیرجند

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی

آیین اهل حق کرمانشاه و میراث آیین‌های باستان

طلعت غلامی

استاد راهنما:

دکتر محمدحسن الهی‌زاده

استاد مشاور:

دکتر علی یحیایی

شهریور ۱۳۹۱

«کلیه‌ی حقوق تکثیر، چاپ، نسخه‌برداری و اقتباس از این اثر متعلق به دانشگاه بیرجند است و هر گونه سوء استفاده از آن پیگرد قانونی دارد. نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع می‌باشد.»

چکیده

اهل حق از فرقه‌های مذهبی مسلمانان به شمار می‌رود که در مناطق مختلفی از ایران ساکن هستند. سده‌ی هشتم هجری قمری به سبب فضای سیاسی و اجتماعی خاص خود، فرصتی برای شکل‌گیری و گسترش فرق مختلف به ویژه با گرایش‌های صوفیانه ایجاد کرد. در این فضا فرقه‌های صوفی مختلفی نظیر صفویه، نقشبندیه، مشعشیان، بکتاشیه، علویان و نیز اهل حق شکل گرفتند و در مناطق مختلف پیروانی یافتند. پیروان آیین اهل حق که اصطلاحاً "علی‌اللهی" نیز نامیده می‌شوند عمدتاً در غرب ایران ساکن هستند. موقعیت کوهستانی و صعب‌العبور بودن منطقه مانع از دسترسی آسان حکومت‌های وقت به اهل حق شده و زمینه‌ی مناسبی برای رشد و گسترش باورهای آنان در منطقه شد. البته همین ویژگی، سبب شد تا مدت‌ها بعد از ظهور اسلام، میراث‌های فکری و فرهنگی آیین‌های باستانی ایران از جمله مهرپرستان، زردشتیان و مانویان در این منطقه حضور داشته باشد. سلطان اسحاق برزج‌های، مقنن و پایه‌گذار اصلی یارسان، هنگامی که از زادگاهش برزج‌های عراق به غرب ایران آمد، در منطقه‌ی دالاهو ساکن شد و به تدریج مشرب او پیروان زیادی در میان سه قوم گُرد و ترک و لر ساکن در غرب ایران یافت. وجود میراث‌های فکری و فرهنگی ایران قبل از اسلام در باورها و آداب پیروان سلطان اسحاق تأثیر گذاشت تا آن‌جا که آن تأثیرها در باورها و مراسم آیینی آنان قابل مشاهده است. در این پژوهش به بررسی تأثیرات میراث‌های باستانی بر آیین اهل حق با محوریت اهل حق کرمانشاه و پیروان گُرد سلطان اسحاق پرداخته شده است.

در این پژوهش، نگارنده با مطالعه و آگاهی نسبی از ادیان ایران باستان به میان اهل حق رفته و از نزدیک شاهد رسوم و باورهای آنان بوده و با بهره‌گیری از پژوهش‌های منطقه‌ای و پیمایش‌های میدانی به وجود تشابهات این آیین با آیین‌های باستانی پی برده است.

واژگان کلیدی: اهل حق، کرمانشاه، ایران باستان، مهر، زردشت، مانی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات	
۱-۱. بیان مسأله.....	۹
۲-۱. اهمیت تحقیق.....	۹
۳-۱. اهداف و ضرورت تحقیق.....	۹
۴-۱. پرسش‌ها و فرضیه‌ها.....	۱۰
۵-۱. پیشینه‌ی تحقیق.....	۱۰
۶-۱. روش تحقیق.....	۱۰
۷-۱. مفاهیم عملیاتی.....	۱۱
۸-۱. منبع شناسی.....	۱۵
۱-۸-۱. تحقیقات میدانی.....	۱۵
۲-۸-۱. منابع تاریخی.....	۱۵
۳-۸-۱. نسخ خطی.....	۱۷
فصل دوم: خاستگاه، زبان و نژاد اهل حق	
۱-۲. مدخل.....	۲۰
۲-۲. خاستگاه.....	۲۰
۳-۲. زبان.....	۲۴

- ۳۲..... ۴-۲. نژاد
- ۳۴..... ۵-۲. مذهب
- ۳۵..... ۶-۲. اهل حق
- ۳۸..... ۷-۲. هورامان سکونت‌گاه گردان اهل حق
- ۳۹..... ۸-۲. مناطق سکونت اهل حق
- ۴۰..... ۱-۸-۲. مناطق سکونت اهل حق در استان کرمانشاه
- ۴۰..... ۱-۱-۸-۲. صحنه
- ۴۱..... ۲-۱-۸-۲. کردند
- ۴۱..... ۳-۱-۸-۲. گهواره
- ۴۲..... ۹-۲. ایلات، قبایل و طوایف پیرو آیین اهل حق در استان کرمانشاه
- ۴۲..... ۱-۹-۲. ایل کلهر
- ۴۳..... ۲-۹-۲. ایل گوران کردی
- ۴۳..... ۳-۹-۲. قبیله‌ی اورامان
- ۴۳..... ۴-۹-۲. طایفه‌ی گوران قلعه زنجیری
- ۴۴..... ۵-۹-۲. طایفه‌ی قلخانی اسپری
- ۴۴..... ۶-۹-۲. طایفه‌ی قلخانی عالی (بهرامی)
- ۴۴..... ۷-۹-۲. طایفه‌ی گوران تفنگچی
- ۴۵..... ۱۰-۲. نتیجه

فصل سوم: اهل حق

- ۳-۱. مدخل..... ۴۸
- ۳-۲. تاریخ و محل پیدایش اهل حق..... ۴۹
- ۳-۳. بنیانگذاران اهل حق به باور اهل حق کرمانشاه..... ۵۰
- ۳-۳-۱. بهلول ماهی (۱۲۶- ۲۱۹ هـ. ق)..... ۵۳
- ۳-۳-۲. شاه خوشین لرستانی (۴۰۶- ۴۶۷ هـ. ق)..... ۵۴
- ۳-۳-۳. سلطان اسحاق برزجه‌ای (۶۷۵- ۷۹۸ هـ. ق)..... ۵۶
- ۳-۳-۳-۱. یاران سلطان اسحاق..... ۵۷
- ۳-۴. باورها و اعتقادات..... ۶۱
- ۳-۴-۱. دونادون..... ۶۱
- ۳-۴-۲. آفرینش..... ۶۲
- ۳-۴-۳. مرگ..... ۶۴
- ۳-۴-۳-۱. شستشوی مردگان..... ۶۴
- ۳-۴-۳-۲. خاکسپاری مردگان..... ۶۴
- ۳-۴-۳-۳. تنبور در مراسم سوگواری..... ۶۵
- ۳-۴-۳-۴. نحوه‌ی اجرای مراسم پرسه..... ۶۵
- ۳-۴-۴. روزه..... ۶۵
- ۳-۴-۵. نذر و نیاز..... ۶۷
- ۳-۴-۵-۱. انواع نذر..... ۶۷

- ۶۸.....۲-۵-۴-۳ مسائل مربوط به ذبح قربانی
- ۶۹.....۶-۴-۳ سرسپاری
- ۷۰.....۱-۶-۴-۳ شرایط و آداب سرسپاری
- ۷۰.....۱-۱-۶-۴-۳ ملزومات مراسم سرسپاری
- ۷۰.....۲-۱-۶-۴-۳ شیوهی اجرای مراسم سرسپاری
- ۷۱.....۷-۴-۳ جَم و جَم خانه
- ۷۲.....۱-۷-۴-۳ نحوهی اجرای مراسم جَم
- ۷۲.....۲-۷-۴-۳ تنبور در جَم خانه
- ۷۳.....۸-۴-۳ ازدواج
- ۷۳.....۹-۴-۳ طلاق
- ۷۴.....۱۰-۴-۳ نام‌گذاری نوزاد
- ۷۴.....۵-۳ خاندان‌های اهل حق
- ۷۵.....۱-۵-۳ خاندان شاه ابراهیمی
- ۷۵.....۱-۱-۵-۳ خاندان شاه ابراهیمی صحنه
- ۷۵.....۲-۱-۵-۳ خاندان شاه ابراهیمی کردند
- ۷۶.....۲-۵-۳ خاندان بابایادگاری
- ۷۶.....۳-۵-۳ خاندان خاموشی
- ۷۶.....۴-۵-۳ خاندان خاندان عالی قلندری
- ۷۷.....۵-۵-۳ خاندان میرسوری

- ۳-۵-۶. خاندان مصطفایی..... ۷۷
- ۳-۵-۷. خاندان حاجل باویسی..... ۷۷
- ۳-۵-۸. خاندان ذوالنوری..... ۷۷
- ۳-۵-۹. خاندان آتش بیگی..... ۷۷
- ۳-۵-۱۰. خاندان شاه هیاسی..... ۷۸
- ۳-۵-۱۱. خاندان باباحیدری..... ۷۸
- ۳-۶. زیارتگاه‌ها و مکان‌های مقدس..... ۷۸
- ۳-۶-۱. مقبره‌ی سلطان اسحاق..... ۷۹
- ۳-۶-۲. مقبره‌ی بابایادگار..... ۷۹
- ۳-۶-۳. مقبره‌ی پیر بنیامین..... ۷۹
- ۳-۶-۴. مقبره‌ی پیر موسی..... ۷۹
- ۳-۶-۵. مقبره‌ی شاه هیاس..... ۸۰
- ۳-۶-۶. مقبره‌ی داود..... ۸۰
- ۳-۶-۷. چشمه‌ی غسلان..... ۸۰
- ۳-۶-۸. روستای توتشامی..... ۸۰
- ۳-۷. نتیجه..... ۸۱

فصل چهارم: تأثیرپذیری اهل حق از آیین‌های باستانی

- ۴-۱. مدخل..... ۸۳
- ۴-۲. اهل حق و آیین مهر..... ۸۳

۳-۴. اهل حق و آیین زردشت..... ۹۱

۴-۴. اهل حق و آیین مانی..... ۹۹

۵-۴. نتیجه..... ۱۰۱

نتیجه‌گیری..... ۱۰۳

منابع و مآخذ..... ۱۰۵

پیوست‌ها..... ۱۲۰

چکیده‌ی انگلیسی

مقدمه

مذهب همواره یکی از مسائل اساسی در تمدن‌ها بوده و بشر از ابتدایی‌ترین شکل زندگی تا به امروز خود را بی نیاز از پرستش و مذهب نیافته است. در میان ایرانیان نیز که صاحب یکی از بزرگ‌ترین و کهن‌ترین تمدن‌های بشری در جهان هستند، این امر نمود روشنی داشته است. از دیرباز شکل‌گیری و گسترش نفوذ دین‌ها با گسترش فرقه‌های مذهبی همراه بوده است.

اهل حق یکی از فرقه‌های مذهبی در ایران است که پیروانش در غرب کشور ایران و به ویژه استان کرمانشاه متمرکز می‌باشند. ویژگی بارز اهل حق که سبب تمایز آنان با پیروان سایر مذاهب گشته، آداب و رسوم و باورهای خاص آنان است. سرسلسله‌ی این فرقه‌ی مذهبی سلطان اسحاق برزنجی‌ای از گردان عراق است که در سده‌ی هشتم هجری در خانواده‌ی صوفی و متنفذ متولد شد.

اگرچه اهل حق در زمره‌ی فرقه‌های اسلامی هستند اما در باورها و آداب و رسوم فرقه‌ی آنان شباهت‌های بسیاری با آیین‌های ایران باستان مانند آیین مهر و آیین زردشت مشاهده می‌شود که تا کنون کمتر به آن توجه شده است. در واقع از آن جا که آیین‌های ایرانی در دوران باستان از ساختار و اصول اعتقادی خاص برخوردار بوده‌اند، توانسته‌اند بر آیین‌ها و ادیان پس از خود تأثیر بگذارند.

بنابراین با توجه به شباهت‌های گوناگون موجود میان اهل حق و آیین‌های باستانی، این تأثیرپذیری از میراث آیین‌های گذشته اهمیت می‌یابد، که این پژوهش به بررسی آن خواهد پرداخت.

در بین مردم ساکن استان کرمانشاه پیروان ادیان و مذاهب گوناگونی در کنار هم زندگی می‌کنند تا جایی که این استان به هندوستان کوچک معروف شده است. ادیان و مذاهبی از قبیل اسلام (تشیع و تسنن شافعی)، اهل حق، یهودی، مسیحی، زردشتی و حتی بهائیت. در بین این مذاهب، اهل حق به دلیل راز آمیز بودن و فاش نکردن اعتقادات و تشکیلات، جلب توجه می‌کند و با توجه به پیروان بسیاری که دارد این مخفی بودن سبب به وجود آمدن ابهاماتی نزد سایر مردم گشته است. تا جایی که در میان پیروان هر دین و مذهب در استان برداشت‌های متفاوتی درباره‌ی اهل حق وجود دارد و تقریباً کسی از پیروان سایر ادیان را نمی‌توان یافت که درک درستی از دین فرد اهل حقی که شاید در همسایگی او است، داشته باشد. همین مسئله انگیزه‌ی اصلی ورود به این مبحث بود و با پی بردن به عرفانی بودن و اشتراکات و تشابهات این آیین با آیین‌های ایران باستان جذابیت موضوع بیشتر شد. در ابتدا، نگارنده از یکی از دوستانش که پیرو آیین اهل حق بود، برای دسترسی به کتاب‌هایشان کمک گرفت و به یاری همین فرد، زنجیر وار به سایر پیروان

این آیین و مطلعان دسترسی پیدا کرده و با سفرهای متعدد به تمامی مناطق اهل حق نشین استان و رفتن به میان آنان و شرکت در مراسم ایشان توانست اجرای تقریباً تمامی این رسوم را شاهد باشد. به علاوه پژوهشگر کوشیده است تا از منابع و پژوهش‌هایی که تا کنون در این موضوع صورت گرفته است، تا حد امکان بهره گرفته و تحقیق نسبتاً جامعی را ارائه کند.

این تحقیق بر آن بوده تا ضمن بررسی و توضیح فرقه‌ی مذهبی اهل حق کرمانشاه، در باورها و رسوم آنان وارد شده و ریشه‌های این آداب و رسوم را واکاوی کند و ضمن توضیح هر کدام از این آداب، رسوم و باورها، مصداق‌های آن را مشخص نموده و با بهره‌گیری از نسخ خطی، نمونه‌هایی از کلام‌های اهل حق را به همراهی تفسیرهایی از افراد صاحب حکمت و مورد اعتماد از ایشان، بیاورد تا بر استناد کار بیفزاید. علت انتخاب دوره‌ی باستان برای کار تطبیق و مشخص کردن میزان تأثیر پذیری آیین اهل حق از سایر آیین‌ها، علاوه بر محدود کردن دایره‌ی پژوهش، به علاقه‌ی پژوهشگر به تاریخ ایران باستان بازمی‌گردد.

حاصل این پژوهش در چهار فصل ارائه شده است؛ فصل اول به شرح کلیات تحقیق اختصاص دارد و بیان مسئله، اهمیت تحقیق، اهداف و ضرورت تحقیق، پرسش‌ها و فرضیه‌ها، پیشینه‌ی تحقیق، روش تحقیق، مشکلات و موانع تحقیق، بررسی منابع و مآخذ و تعریف عملیاتی مفاهیم به کار رفته در این تحقیق را بیان کرده است.

فصل دوم به توضیح درباره‌ی قوم گُرد و خاستگاه، نژاد و زبان گُردان اختصاص دارد. چرا که زبان یکی از ویژگی‌های اصلی هر قوم و از راه‌های انتقال آیین‌ها و شناخت آن‌هاست و در بررسی‌هایی از این دست باید مورد توجه قرار گیرد.

فصل سوم درباره‌ی آیین اهل حق، تاریخچه و رسوم و باورهای آنان است. در ابتدای فصل تاریخچه-ی پیدایش و روایت‌های مختلف درباره‌ی این موضوع و سپس شرح هر یک از مراسم عبادی و آیینی آنان آورده شده است.

در فصل چهارم نکته‌های اشتراک آیین اهل حق با ادیان ایران باستان عنوان گردیده و این تشابهات شرح داده شده است. از آنجایی که مبنای کار در دو فصل اخیر، یافته‌های پژوهشگر با استفاده از تحقیقات میدانی می‌باشد، لذا تنها در مواردی که توضیح‌های اضافه برای روشن‌تر شدن موضوع لازم بوده، به کتاب‌ها و نسخه‌های خطی کلام‌های مقدس اهل حق، ارجاع داده شده است.

در پایان هر فصل به جمع‌بندی مباحث طرح شده پرداخته‌ایم و در پایان رساله نیز در قسمت نتیجه‌گیری چکیده‌ای از این جمع‌بندی‌ها را به عنوان نتیجه‌ی پژوهش آورده‌ایم. در پایان نیز منابع و مآخذ مورد استفاده فهرست شده است.

روند پژوهش

در ابتدا برای کسب آگاهی از عقاید و باورهای اهل حق، شروع به مطالعه‌ی کتاب‌های موجود درباره‌ی این فرقه نمودم. کتاب‌ها نتوانستند آن‌گونه که لازم بود تمامی زوایای لازم برای پژوهش را روشن کنند. از فرقه‌ی اهل حق با نام‌های مختلفی در منابع یاد شده بود، نام‌هایی مانند «علی الهی»، «ملک طاووسی»، «یزیدیان» و «چراغ کشان»، اما قول اکثر نگارندگان و پژوهشگران صاحب نظر بر این است که اهل حق فرقه‌ای متمایز از این فرق است. لذا برای تکمیل اطلاعات پایه، از دوست اهل حقی که داشتم کمک گرفتم. وی نیز اطلاعاتی در حد یک پیرو معمولی، داشت و جواب‌هایی که به سوالات من می‌داد قانع کننده نبود. بنابراین دلایل بود که تحقیق وارد فاز جدیدی شد؛ ابتدا به سراغ جم‌خانه‌ها که محل تجمع پیروان آیین اهل حق و برگزاری مراسم آیینی آنان است رفتم و پس از چندین جلسه حضور در میان چنین جمعی، اندک اندک با ادبیات آیینی ایشان و موسیقی خاصی که داشتند و جزو جدا ناشدنی آیین اهل حق است، آشنا شدم. پس از مراجعات پی در پی به جم‌خانه‌های گوناگون و آشنایی با افرادی از خاندان‌های مختلف اهل حق، بدون این که سعی کنم کنجکاوای آنان را برانگیزم، سوالات محدودی را از تعدادی از ایشان پرسیدم تا به میزان آگاهی‌های آنان را دریابم و افرادی را که اطلاعاتشان بیشتر است را برای مصاحبه‌ها انتخاب کنم. در این مرحله دستگاه ضبط صدا یا تصویر را به همراه نداشتم. زیرا اهل حق به رازوارانه بودن و مخفی نگه داشتن اسرار دینی خود اعتقاد دارند و بسیار سخت به کسی که اهل حق نیست اعتماد کرده و با وی از اعتقاداتشان سخن می‌گویند.

یکی از خاندان‌های یازده‌گانه‌ی اهل حق، خاندان خاموشی است که در حوزه‌ی شهرستان‌های کرد و گهواره پیروان بسیاری دارد. یکی از سادات این خاندان از آشنایان خانوادگی ما بود. از نام وی و اعتبار خاندان ایشان در نزد اهل حق استفاده کرده و مصاحبه‌ها را وارد مرحله‌ی جدیدی نمودم. با همراهی این شخص به منزل یکی از درویش سالخورده و سرشناس رفتم و از درویش خواهش کردم که از مباحث اولیه‌ی اعتقادشان برایم نمونه‌هایی از کلام بیاورد. وی که کلام‌خوان ماهری بود پاسخ تمامی سوالات مرا با

شعرهای کلام می‌داد و جووری که برایم قابل درک باشد، تفسیر هم می‌کرد. از او اجازه گرفته و صدایش را ضبط نمودم.

از طریق این درویش بود که به دیگر دراویش و مطلعان معرفی شدم و به مرور پاسخ سوالات را یافتم. بعد از آشنایی با هر یک از همین افراد معتبر بود که از ایشان درخواست می‌کردم تا به هنگام اجرای هر کدام از مراسمشان با من تماس بگیرند تا شاهد اجرای آن باشم. به همین صورت بود که بارها هر کدام از مراسم اهل حق را از نزدیک دیدم. یادداشت کردن نکات و نیز گرفتن عکس و فیلم و ضبط صدا، مانع از جا افتادن و فراموشی نکات و جزئیات شد. و سعی بر آن بود که مشاهدات عینی، تقریباً بدون کم و کاست پیاده شوند. مرحله‌ی دیگر انجام این تحقیق، صحبت با بزرگان خاندان‌های مختلف و پی بردن به جزئیات اختلاف در اعتقادات و یا شیوه‌ی اجرای مراسم هر خاندان با خاندان‌های دیگر بود.

لازمه‌ی بدیهی این فعالیت‌ها، سفر به شهرهای کرد، گهواره و صحنه، حضور در بین پیروان آیین اهل حق بود. سفرهای زیادی نیز به روستاهای قدیمی اهل حق نشین صورت گرفت که منظور از این سفرها نیز بهره‌گیری از آگاهی دراویشی و پیرانی بود که در آن روستاها زندگی می‌کردند. گردان اهل حق به اندیشه‌ی سرزمین مادری بسیار معتقدند و به همین دلیل است که مناطقی را که در باور ایشان محل شکل‌گیری هر خاندان و یا ظهور شخصیتی بزرگ است را مقدس می‌دانند و هنوز هم بعد از شش قرن، مردمانی هستند که در آن مناطق زندگی می‌کنند که اعتقادات این مردمان تقریباً دست نخورده و بکر باقی مانده است. این مناطق به طور عمده در کوهستان‌ها واقع‌اند. لذا سفر به این مناطق و حضور در میان اهالی این روستاها در برنامه‌ی پژوهش قرار گرفت. صحبت با مردم این نواحی حتی برای من که خود نیز کُرد زبان می‌باشم دشوار بود چرا که زبان اینان با توجه به شرایط و محیط زندگی‌شان، کم‌تر دچار دگرگونی شده و از التقاط با سایر لهجه‌ها و زبان‌ها مصون مانده است. این‌ها به لهجه‌ی خالص هورامی^۱ سخن می‌گویند که درک بعضی از واژه‌ها نیاز به چندین بار گوش دادن نوارهای ضبط شده بود تا بتوان واژه را تشخیص داد و با استفاده از فرهنگ‌های لغات به معنای صحیح آن پی برد.

نکته‌ی دیگری که باید مورد توجه قرار گیرد این بود که مصاحبه شونده‌گان سعی می‌کردند از نام افرادی که قبلاً با آنان مصاحبه شده بود آگاهی یابند و وقتی می‌فهمیدند اشخاص پیشین حاضر به ذکر نام خود در تحقیق نشده‌اند، اینان نیز تبعیت کرده و خواستار آن بودند که نامی از آنان برده نشود. گاهی حتی

^۱ لهجه‌ی کُردی خاص منطقه‌ی هورامان در استان کرمانشاه.

اجازه‌ی عکس گرفتن، فیلمبرداری و ضبط صدا را نیز نمی‌دادند و در این مواقع یادداشت برداری تنها راه برای ثبت مصاحبه بود.

با توجه به اعتقاد اهل حق به مسئله دونا دون، تعداد مقبره‌های مقدس بسیار زیاد است. و برای دیدار از این مقابر و زیارتگاه‌ها سفرهایی صورت گرفت. در این سفرها گاهی به نکته‌ای جدید می‌رسیدم و گاهی نیز سوالاتی برایم پیش می‌آمد که برای یافتن پاسخ باید به مصاحبه‌ها رجوع می‌کردم گاهی نیز پیش می‌آمد که نکته‌ای از قلم افتاده بود که در این صورت نیز باید مصاحبه‌ای جدید برگزار می‌کردم و با توجه به شناختی که از بزرگان اهل حق داشتم، بسته به سوالم، نزد یکی از ایشان می‌رفتم و ابهام پیش آمده رفع می‌شد.

ممکن است نتوانسته باشم در این پژوهش به ادبیات سلیس و بلیغ برای ارائه مطالب دست یابم، چون در این تحقیق بسیاری از کتاب‌ها و دفاتر ادبیات خاص خود را داشته و در نتیجه نمی‌توانند مطابق با ادبیات روز باشند مگر با ترجمه‌ها و ویراستاری‌های بسیار که آن نیز نیازمند صرف وقت و هزینه‌های بسیار است. البته تا جایی که امکان آن فراهم بود سعی کردم با کمک فرهنگ لغات کردی به فارسی، کردی به انگلیسی و نیز کردی به کردی، این مشکل را برطرف نمایم.

در پژوهش‌هایی از این دست الزاماً می‌باید به منابع و مدارک و متون خطی و مذهبی دست یافت و این منابع را باید در محل‌های مورد تحقیق جستجو نمود. بنابراین سعی نمودم با دست یافتن به کتب خطی و دفاتر، تا حد ممکن از منابع اصلی بهره گیرم. شاید سخت‌ترین مانع برای این تحقیق فقدان منابع در کتابخانه‌ها بود. علاوه بر این، اهل حق معتقدند که مسلک آنان سرّی از اسرار الهی است و نباید در دسترس کسی قرار بگیرد و همین امر سبب سخت‌تر شدن دسترسی به منابع شد. اینان حتی حاضر به امانت دادن این نسخ خطی نمی‌شدند و گاهی تنها راه ممکن، رونویسی از دفاتر و کتاب‌ها بود.

مشکل دیگر در انجام این پژوهش در بخش بررسی متون مذهبی باستانی بود. چون این متون توسط مستشرقین مورد مطالعه قرار گرفته و سپس به فارسی ترجمه شده‌اند، استنادات و ارجاعات مستقیماً به زبان‌های ایتالیایی، فرانسوی، آلمانی، روسی، یونانی، یونانی کهن، لاتین، عبری، عربی، سانسکریت، ایلامی، ایرانی باستان، فارسی باستان، پهلوی اشکانی، پهلوی ساسانی و اوستایی نقل شده و وجود همین عبارات و واژه‌های بسیار زیاد به زبان‌های مورد اشاره، کار ترجمه به زبان فارسی را با مشکلاتی روبه رو نموده است. از

این رو برای احتراز از اشتباهات حاصل از آوانگاری زبان‌های بیگانه و یا زبان‌های مُرده، در جاهایی که لازم بوده واژه‌ی مربوطه عیناً به زبان اصلی آورده شده است.

در برخی اسامی و کلمات نیز یکدستی و یکنواختی وجود نداشت به عنوان مثال گاتاها و گااها و گاهان، آرینها و آریایی‌ها و جز این‌ها. این عدم یکنواختی به ویژه در ذکر نام اماکن و اقوام بیشتر دیده می‌شود. دلیل این عدم یکنواختی آن است که مترجمان سعی کرده‌اند این گونه واژه‌ها را دقیقاً و چنان که نویسندگان اصلی نوشته‌اند، آوانگاری کنند. برای رفع این مشکل نیز متداول‌ترین صورت واژه را که در معتبرترین و مستندترین منابع آمده بود را مورد استفاده قرار دادم.

تقدیر و سپاس

نخستین راهبر و راهگشا، همواره برایم خداوند بزرگ بوده است. او که همواره یاورم کرده و لحظه‌ای نیست که سایه‌ی حمایت بی‌دریغش را از سرم برگیرد. و تا خالق را شکر نگویی، مخلوق را شکر نخواهی گفت. بر عهده‌ی خود می‌دانم از بزرگواری که در انجام این پژوهش یاری‌ام دادند سپاسگزاری کنم؛ از استاد راهنمای عزیزم، جناب آقای دکتر محمدحسن الهی‌زاده که به حق و به معنای واقعی کلمه مرا در این پژوهش راهنما بودند. از جناب آقای دکتر علی یحیایی که به عنوان استاد مشاور در کنار من بودند و نکته‌های ارزنده‌ای را یادآور شدند. از مدیر محترم گروه تاریخ، جناب آقای دکتر سید حسین رئیس‌السادات که در تمامی دو سال تحصیل در این دانشگاه همواره با روی باز جوابگوی دانشجویان بودند. از سرکار خانم دکتر زهرا عزیززاده بیرجندی که نه تنها استاد بلکه به عنوان یک دوست همواره ایشان را حامی خود می‌دیدم. همچنین از کارشناس محترم گروه آقای ابراهیم احمدی نیز به پاس همه‌ی زحماتشان متشکرم.

از استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر مجتبی خلیفه که در ابتدا زحمت مشاوره‌ی این پژوهش را بر عهده داشتند و مرا در شروع این مسیر یاری فراوان نمودند سپاسگزاری می‌کنم. از آقای سید عرفان حیدری و خانواده‌ی محترمشان که در بسیاری از سفرهایی به منظور انجام کارهای میدانی این تحقیق داشتم همراه من بودند و امکان دسترسی به تعدادی از منابع بسیار ارزشمند خطی و نیز شجره‌نامه‌ی خاندان حیدری گوران را برای اینجانب فراهم نمودند تشکر بسیار دارم. از آقای افشین قریب به جهت یاری در تهیه‌ی کتب کمیابی که در انجام این تحقیق بدان‌ها نیاز مبرم داشتم متشکرم. از بزرگواری که در انجام مصاحبه‌ها همکاری نمودند، آقایان دانشور، امیری، موسوی، کشاورز، ولد بیگی، حیدری و افضل‌ی متشکرم. از بزرگان خاندان‌های اهل حق که با حوصله و دقت نکات مبهم بسیاری را روشن‌گر بودند. نیز از متصدیان کتابخانه‌ی دانشکده‌ی ادبیات، کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه بیرجند و همچنین کتابخانه‌ی دانشگاه رازی و کتابخانه‌ی دانشگاه آزاد کرمانشاه، کتابخانه‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینای همدان و کتابخانه‌ی شخصی آقای موسی مصطفایی در شهرستان کرند بسیار متشکرم. از پدر و مادرم عزیزم، که در پژوهش‌های میدانی تا حد امکان یاری‌ام دادند قدردانی می‌نمایم و سپاس فراوان دارم.

فصل یکم:

کلیات

۱-۱. بیان مسأله

اهل حق در سده‌های هفتم تا نهم هجری در فضای ایجاد شده در پی آشفتگی‌های سیاسی و حمله‌ی مغولان از فرصت استفاده کرده و به تحکیم مبانی و نشر افکار و عقاید خود نمودند. آنان در روزگاری که تصوف به صورت ابزاری برای مبارزه‌ی منفی درآمده بود، پیروان بسیاری یافتند و با استفاده از دستاوردهای سایر ادیان اندیشه‌ای نوین ابداع کردند که تقریباً تلفیقی از آیین‌های زردشت، میترا، بودا و اسلام است. اما پیروان این فرقه از کنار بسیاری از مسائل اعتقادی مثل مراتب توحید و مباحث نبوت و امامت به سادگی گذشته و در عوض اهتمام ویژه‌ای به مرشدان و رهبران فرقه دارند. در این پایان‌نامه سعی شده، تأثیرپذیری اهل حق از آیین‌های ایران باستان مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۲. اهمیت تحقیق

با آنکه تا کنون درباره‌ی عقاید دینی کردان اهل حق و نیز آیین‌های باستانی کتاب‌ها و مقالات بسیاری چاپ و منتشر گردیده اما تا کنون پژوهشی که به بررسی مشابهت این آیین‌ها بپردازد صورت نگرفته است.

سوالات بسیاری در مورد منشأ باورهای اهل حق مطرح است که به نظر می‌رسد برای پاسخ به آن‌ها باید به آیین‌های باستانی بازگشت و پژوهشگر بر آن است تا با تطبیق باورها، رسوم و اعتقادات اهل حق کرمانشاه با آیین‌های ایران باستان، فصلی تازه را در مورد سر منشأ اعتقادات، باورها و رسوم اهل حق بگشاید.

۱-۳. اهداف و ضرورت تحقیق

در هر پژوهش اهدافی مورد نظر است تا بر اساس آن چشم‌اندازهای تحقیق مشخص و فرا روی قرار گیرد. هدف پژوهشگر از انجام این تحقیق نیز یافتن و تطبیق مشابهت‌های آیین اهل حق با آیین‌های ایران باستان است. پژوهشگر در پی آن است که این مشابهت‌ها را یافته و با تحلیل آن‌ها بتواند به سرمنشأ بخشی از آداب، رسوم و باورهای اهل حق دست یابد.

۴-۱. پرسش‌ها و فرضیه‌ها

بنا به توضیحاتی که داده شد، این پژوهش بر پایه‌ی پرسش‌های زیر پی ریزی شده است:

۱- آیین مهر پرستی بر باورها و رسوم اهل حق چه تأثیراتی داشته است؟

۲- آیین زردشتی چه تأثیراتی بر باورها و رسوم اهل حق داشته است؟

بر اساس پرسش‌های فوق، این پژوهش فرضیه‌های زیر را مطرح می‌سازد:

۱- اهل حق در آدابی نظیر بهره‌گیری از موسیقی و نماد از میتراایسم تأثیر پذیرفته‌اند.

۲- اهل حق در باورهای اساسی و اصول دینی و نیز تشابهات کلام‌های مقدس با آیین زردشتی پیوند

دارند.

۵-۱. پیشینه‌ی تحقیق

در باب اهل حق و آیین‌های باستانی پژوهش‌هایی انجام شده است. از جمله در مورد آیین‌های باستان می‌توان به کتاب *طلوع و غروب زردشتیگری* نوشته‌ی آر.سی. زنر و کتاب *میترا، آیین و تاریخ* نوشته‌ی رینهولد مرکلباخ اشاره کرد. درباره‌ی اهل حق نیز می‌توان از کتاب *اهل حق چه می‌گویند* نوشته‌ی سید مرتضی ولایی نام برد. اما تا به حال در مورد تطبیق و ریشه‌یابی باورهای اهل حق در آیین‌های باستانی تحقیقی صورت نگرفته است و تمامی منابع موجود تنها جنبه‌ی توصیفی داشته‌اند و هر کدام از این آیین‌ها به طور جداگانه مورد پژوهش قرار گرفته‌اند.

۶-۱. روش تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق، روش این پژوهش از نوع تحقیقات تاریخی و با رویکردی تحلیلی خواهد بود. یعنی پژوهشگر می‌کوشد با تکیه بر منابع، شناخت کافی از آیین اهل حق و آیین‌های ایران باستان پیدا کرده و سپس به تطابق و تحلیل تشابه‌ها و باورهای مشترک آن‌ها بپردازد.